

IDA fideci

Yıl : 1966

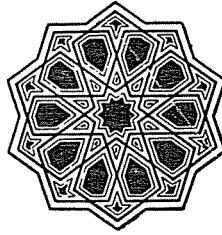

Cilt : XIV

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

AHMED CEVDET PAŞA (1822—1895)

HAYATI VE ESERLERİ

OSMAN KESKİOĞLU

Büyük Türk âlimi ve değerli devlet adamı Ahmed Cevdet, 27 Mart 1822 (1238 H) tarihinde, bugün Bulgaristanda kalmış olan Lofça kasabasında doğdu. Babası Hacı İsmail ağadır. Annesi Aişe Sünbül hanımdır. Dedesi Hacı Ali efendi, onun babası Ahmed ağa, onun babası da Lofça müftüsü İsmail efendidir. Büyük atası Ahmed ağa, Kırkkiliselî olup Baltacı Mehmed Paşa ile Prut seferinde bulunmuş ve Lofçaya yerleşmiştir. Bu âile *Yularkıran* soyadıyla tanınmıştır.

Ahmed Cevdet, yeni açılan ilkolula gitti. Hafız Ömer efendiden arapça okudu. Bir müddet Müftünün yanında Müsevvidilik yaptı. 1255 H. 1839 M. da 17 yaşında İstanbula geldi. Medrese tahsilini ilerletti. Fâtih Medresesinde, ozaman okunması mutâd olan: *Tefsir, Hadis, fıkıh, mantık, âdâb, kelam* derslerine devam etti. Tatil günlerinde hariceten: *felsefe, tabii ilimler, hendese, hesap, cebir, hey'et (astronomi), coğrafya* dersleri aldı. Murad Molla tekkesi şeyhi Mehmed Murad efendiden ve şair Süleyman Fehim'den de farsça okudu. Devrinin ünlü riyaziyecisi Vidinli Hocadan, Münecimbaşı Osman Sâib'den, Nuri Beyden de istifade etti. Genç yaşta icazet aldı. Fâtih Camiinde, Gelenbevi'nin *Burhan*'ını, Dülgeroğlu Camiinde de *Kadımîr* okutmaya başladı. Talebesi arasında kendinden yaşlı olanlar vardı.

1843 te 21 yaşında iken Hamidiyye Medresesi imtihanına girip maaşa bağlandı. 1845 te İstanbul Müderrisliği ruûsunu kazandı.

Sadrızam Reşid Paşa, tasarladığı kanunları ve nizamları hazırlamak için gerekli dinî malumatı almak üzere Meşihattan uyanık ve açık fikirli, aydın bir din adamı istedi. Cevdet efendiyi gönderdiler. Böylece Reşid Paşa onu yakından tanıdı ve takdir etti. Keçecizâde Fuâd Paşa, me'muriyet-i mahsûsa ile Bükreş'e gittiğinde, Reşid Paşa, ilmini ve ze-

kâsını beğendiği Ahmed Cevdet efendiyi, şifâhi talimatla oraya gönderdi. Bu görevini lâyıkıyla başardı. Daha sonra Fuâd Paşa Bursaya Kaplıcalara gittiğinde, Cevdet efendi de beraber gitti ve orada müştereken *Kavaid-i Osmaniyye*'yi hazırladılar.

1850 de Meclis-i Maarif-i Umumiyye azası ve Dar'ul-Muallimin müdürü oldu. *Marûzat*'ında der ki: "Uhde-i âcizaneme Meclis-i Maarif-i umumiyye azahlığıyla Dâr'ul-Muallimin müdürlüğü tevcih buyuruldu. Dâr'ul-Muallimin için bir nizamname kaleme aldım. Mekatib-i Rüşdiye için hayli muallimler yetiştirdim."

Az sonra Encümen-i Dâniş azahlığı da ilaveten verildi. Encümenin açılışında ilk eser olarak *Kavaid-i Osmaniyye*'si Padişaha arz olundu. Basılması derhal ferman buyuruldu. Padişah, Reşid Paşaya hitaben:

— Cevdet efendi, pâyesi terfi ile taltif olunsun, buyurarak takdirlerini bildirdi. Cevdet Paşa *Marûzat*'ında 19 Ramazan 1267/1851 de Encümen-i Dânişin açılışından söz ederken şöyle diyor: "Encümende İlm-i Tarih kısım kısım tefrik ile her kısmı azâ-yı Encümenden birine havale olunduğu sırada Kaynarca müsalehasından bed'ile Vak'a-i Hayriyyeye kadar olan kısmın tahriri dahi kullarına ihalé kılınmıştı. Ol esnada zuhur eden tebeddülât ve inkilâbattan naşı rüfekadan bazıları birşey yazmaya başlayamadı. Bazıları başladı isede yarım kaldı. Yalnız kulları *Tarih-i Cevdet*'in tahririne müdavemet ettim." Bu suretle Cevdet Paşanın üzerine aldığı vazifeyi nasıl bir dikkat ve itina ile yaptığını görüyoruz. Başarısının sırrı bundadır.

1852 de Mısırdaki Hidiv âilesi arasındaki bazı ihtilafları halletmek için Fuad Paşa Mısra gittiğinde, ilmiye sınıfından Cevdet efendi de beraber gönderildi¹.

1855 te Vak'a-nüvis oldu. 1856 da Meclis-i Âli-i Tanzimat azahlığına ve ilâveten Arazi komisyonu riyasetine tayin edildi. *Düstur*'da neşrolunan *Arazi Kanunnamesi*, *Tapu Nizamnamesi*, *Talimât-ı Muvakkate* ve *Tarifnamesi* bu komisyonda hazırlandı.

¹ Cevdet Paşa, Mısırla İstanbul'un iyi geçinmesini isterdi. 1892 de Hidiv İstanbul'a geldiğinde, Abdülhamidin kızını Hidive vererek iki aileyi birbirine bağlamayı düşündü. Fakat meşhur Ebul-Hüda, Hamidin vehmini kuşkulandırarak buna mani oldu. Hidivin Erkek evladı olursa hilafet iddiasına kalkışır, dedi.

1857 de Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa ile Rumeli ahvalini teftişe gönderildi. 1861 de İşkodra'ya islâhâta memur edildi. Bu konuda *Maruzat*'ta şu satırları okuyoruz: "İşkodraya fevkalâde bir memur gönderilip ateşi bastırmak için münasibi araştırıldıkta Âli Paşanın mahrem-i esrarı ve tercüman-ı efkârı olan Meclis-i Vâlâ reisi Kâmil Paşa:

— Cevdet efendi münasıptır, dedi.

— Devletin böyle bir mühim işini kabûlde tereddüd eylemek câiz olmaz, fakat şimdiye kadar yalnız başıma böyle bir işte bulunmadım. Şayet bir kusur edersem mazû olurum, dediğimde, Kâmil Paşa:

— Sen bu memuriyeti kabul ettiğin gibi biz için yarısı bitmiş ad-deyleriz, dedi."

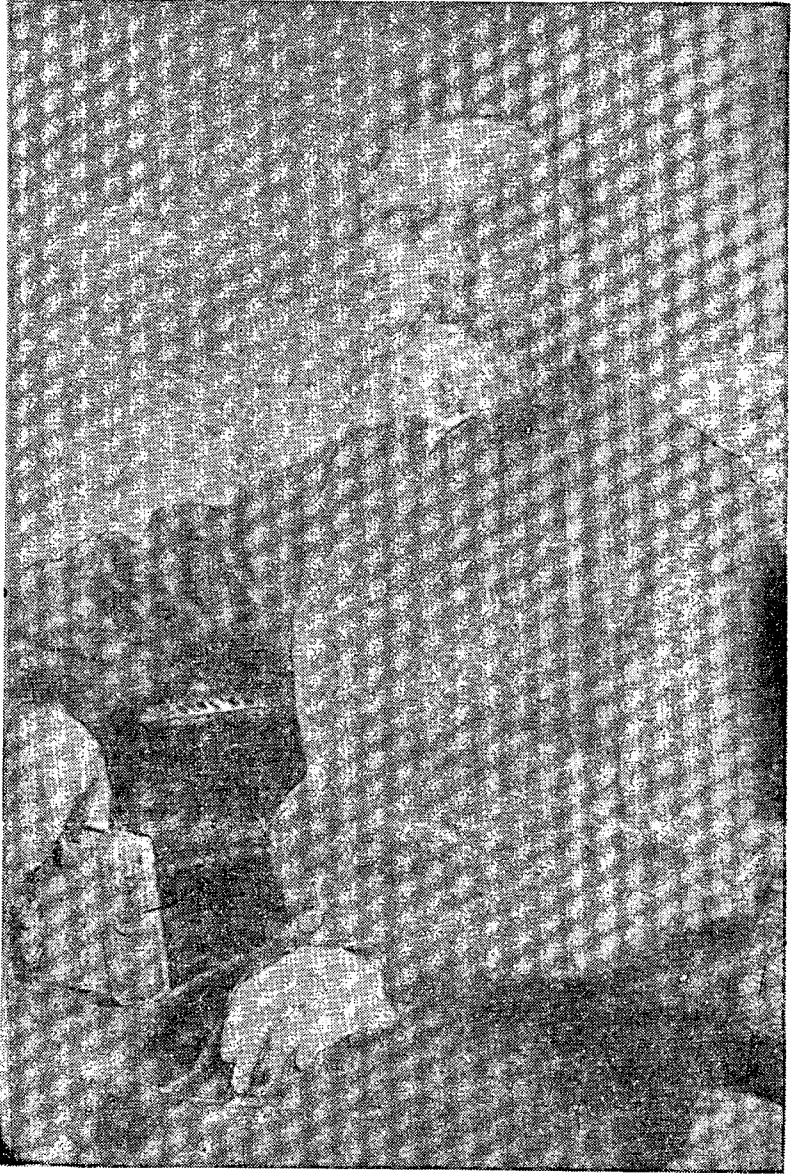
1862 de Şeyh'ul-İslâm Olması düşünüldü isede rakıbleri mani oldu. 1864 te Kozan İslâhatına memur oldu. 1865 te Meclis-i Hazâin azası oldu. 20 Şubat 1866 da Rutbe-i ilmiyesi vezarete tahvil edilerek² Halep, Adana eyaletleriyle Kozan, Maraş, Urfa, Zûr sancaklarından kurulan Halep vilâyeti valisi oldu. Orada iki sene teşkilatı düzene koymakla, islâhât yapmakla meşgul oldu.

1867 de Şurâ-yı Devlet ile beraber teşkil olunan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye başkanı tayin edildi. Muâmelâta dâir fıkıh hükümlerini ihtiva eden *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Cemiyeti*'nin çalışmalarını yürüttü. İki senede *Mecelle*'nin 4 kitabını hazırlayıp neşretti. Beşinci kitabı hazırlarken 1870 te *Mecelle*'den alınarak bu işten uzaklaştırıldı. *Mecelle cemiyeti* de Bâb-ı Fetvaya taşındı.

1868 de Divan-ı Ahkâm-ı Adliye reisliği Nazaret adını aldı ve Cevdet Paşa Adliye Nâzırı oldu.

1873 te Şura-yı Devlet azalığına ve Bâb-ı Fetvaya taşınmış olan *Mecelle Cemiyeti* başkanlığına getirildi, az sonra da İslahat Komisyonuna tayin edildi. Aynı sene Kozan sancağı ve Bereket Dağının ilhakıyla Maraş valiliğine memur oldu. 18 gün orada kaldıktan sonra yine Divan-ı Ahkâm-ı Adliye azalığıyla İstanbula gelip *Mecelle*yi tamamlamağa memur edildi.

2 İlmiyeden ayrılıp sarığı atmasını şöyle anlatır: "Başımı devlet yolunda feda ettim. Şimdi sarığı feda etmem diyebilir miyim? diyerek sarığı çıkarıp fes ile kaldım." (*Marûzât*)

(AHMET CEVDET PAŞA)

1872 zilhicce ayında Evkaf Nâzırı, 1873 te Maarif Nâzırı oldu. Maarif memurlarıyla öğretmenlerden bir karma komisyon kurarak ilkokullardan yüksek okullara kadar ders programları ve kitapları hazırlattı. Nur-ı Osmaniye Câmii yanında yeni usûl bir Numüne ilk okulu açtı. Komisyonca kendisine verilen *Kavaid-i Türkiye, Miyâr-ı Sedâd, Adâb-ı Sedâd* risalelerini okul kitabı olarak yazdı.

1874 te Şurâ-yı Devlet reismuavini tayin edildi, azsonra Yanya vâlisi oldu. 1875 ikinci defa Maarif Nâzırı, azsonra yine Adliye Nâzırı oldu. 1876 da Rumeli teftişine memur olarak Edirne, Filbe ve Sofyaya gitti. Mahmud Nedim Paşanın oyunuyla Suriye vâlisi tayin edilmiş isede bu bozularak 11 gün sonra üçüncü defa Maarif Nâzırı oldu. Üç ay sonra da üçüncü defa Adliye Nâzırı tayin edildi. 1877 de Dahiliye Nâzırı oldu. 1878 de ikinci defa Suriye vâlisi yapıldı. Aynı senenin Zilhicce ayında Ticaret ve Ziraat Nâzırı oldu.

1879 da Sadrazam vekilliği yaptı ve Meclis-i Vükelâya başkanlık yaptı. Azsonra dördüncü defa Adliye Nâzırı oldu isede çok geçmeden maaşı indirildi. 1882 de de azledildi. 1886 da beşinci defa olarak Adliye Nâzırı oldu. 1890 da Meclis-i Vukelâya memur edildi. Bir müddet sonra resmî vazifelerden ayrıldı. Millet ve memleket için birçok vazifeler gördükten sonra 3 Zilkade 1312 H. /1895 M. te bu fani hayata gözlerini yumdu. Fâtih Camii hazîresine defin edildi. Nur içinde yatsın.

Cevdet Paşanın siyaset ve idare işlerine atılması ilim cephesi için bir kayıp olmuştur. Fakat memlekete idârî yollarla da unutulmaz hizmetler görmüştür.

ESERLERİ ve HİZMETLERİ

Âlim, edip, hukukçu ,tarihçi olduğu kadar iyi bir devlet adamı olan Ahmed Cevdet Paşa merhum, daha genç yaşta ilmî kudretini göstermiş bir zattır. Arapça, farsça, biraz bulgarca bilirdi, fransızca anlardı. Türkçeye tamamiyle hâkimdi. Edebî zevki vardı. Şiir yazardı. Şu beytini Yahya Kemal Beyath pek beğenirmiş:

Lebi can tâzeler, bimarî çeşme can olur Cevdet,

O şûha dil veren dil-hasta her ân ağlasın gülsün.

Nesri sehl-i mümteni kabilindendir. 12 cüz' (2 cilt) tutan *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*'sı ile türkçeye yepyeni bir ses getirdi. Hem

sade, hem güzel ifadeli olan bu eseri herkes zeykle okur. Onun Türk diline hizmeti büyüktür. Lisanımız vardı, fakat kavaidi yoktu. Kavâid arapça ve farsçaya lâzım sanılırdı. Türkler arap ve fars dillerinin gramerini okurlardı, anadillerinin gramerinden bîhaberdiler. Lisanımızı zabt u rabt altına alan odur. Henüz talebeyken Türkçenin kavaidini yazmak lüzumunu neden duyduğunu, Mahmud Esadın *Usûl-i Hadis* kitabına yazdığı takrizde şöyle anlatıyor: Hocası Hafız Seyid efendi, Hadiste *Tedlis* bahsini anlatırken (*kâle*)ye dedi manasını verip geçer, Cevdet Paşa diyor ki: "Kâle'nin ya bizzat veya bilvasita istimaa şâmil itibar olunmasına aklım ermedi. Zira *dedi* tabiri bizzat işittim yerinde kullanılır. Bunu bir kaç gün düşündüm. Hayrette Kaldım. Nihayetülemir (*demîş*) tabiri lisanımızda mazının bir kısmı olup *kâle* sığısı icabına göre dedi, yahut demîş deyu terceme olunmak lâzım geldiğine güç hal ile zihnim intikal edebildi. İşte ozaman bana lisanımızın kavaidini zabt u tahrir edip de lisan-ı arabî ile tatbikatını icra etmek arzusu geldi ve bir müddet sonra Cenab-ı Hak bu arzunun husulünü müyesser kıldı."³

Kavaid-i Osmaniye'si bizde yazılan ilk gramer kitabıdır. Bu kitap Türkçenin tarihinde bir merhaledir⁴. Cevdet Paşa, dilimizin gramerini yazdığı gibi dilin sadeleşmesine de hizmet etti. Türkçenin bir ilim lisanı olduğunu ispat etti, Kendisi şöyle diyor: "Herkesin anlayacağı surette bir risâle yazıp *Takvim'ül-Edvâr* tesmiye ettim ve lisan-ı Türkî ilim lisanı olamaz diyenlere lisanımızın her şeye kâbil olduğunu ve bu lisan ile her fenden güzel eserler yazılabileceğini tasdik ettirdim." (*Marûzat*). O, şuurulu bir Türkçüdür. Şarktaki Türklerle ilgilenmemizi ileri sürer.

Eserleri Şunlardır :

I - Henüz talebeyken medresede okunan ders kitapları üzerine bazı haşiyeler yazmış, çalışmalar yapmıştır. İbn-i Hâcibin *Şâfiye*'si, *Mutavvel*, *Netayic'ül-Efkâr*, *Binâ*, *Emsile* üzerine tâlikatı vardır. Bunlar okadar önemli şeyler değildir. Arapça grameri ve tahsili hakkındadırlar.

II - Türkçe hakkındakiler: *Kavâid-i Osmaniye*, *Medhal-i Kavâid*, *Kavâid-i Türkiyye*, *Belâgat-ı Osmaniyye*.

3 Mahmud Esad, *Usûl-i Hadis*, takriz, 1307, İstanbul

4 İsmail Habib, *Teceddüd Edebiyatı*, S. 403.

III – Tarihe âit olanlar:

Tarih-i Cevdet: 12 cilttir. 1774 ten 1853 e kadar olan olayları anlatır. Çok kıymetli görüşleri vardır, bazı olayları açıklayıp aydınlatır. İbn-i Haldûn gibi sebeblere iner.

Tezâkir-i Cevdet: Vak'a-nüvisliği zamanında tuttuğu notlardır, bunlar 21 defter halindedir. Tarih Kurumunca yayınlanmaktadır⁵.

Marûzât: Abdülhamidin emriyle yazmıştır, devrin siyasi olaylarını anlatır. Bunlar, *Tezâkir*'deki notların özetleri gibidir.

Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ: Sade ve güzel bir dille, tatlı ifadelerle kaleme alınmıştır. Hz. Âdemden başlayarak bütün Peygamberlerin, İslâm halifelerinin, İslâm devletlerinin, II. Murada kadar Osmanlı padişahlarının tarihinden ibarettir. Bunlardan başka tarihi değer taşıyan evrakı da vardır. *İbn-i Haldun Mukaddime*'sinin tercemesini tamamlamıştır. Büyük İslâm Tarihçisi İbn-i Haldun'un *Mukaddime*'sini, I. Ahmed devri Şeyhul-İslâmlarından Pirizâde Mehmed Sâip efendi Türkçeye çevirmeye başlamıştı. Fakat yarım kalmıştı. Cevdet Paşa bu işi bitirmiştir.

IV – Hukûka âit olanlar:

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye

Bazı nizamnameler hazırlamıştır.

Bütün kanunları *DÜSTÜR* adıyla bir araya toplayıp derlemek fikrini ortaya atan ve bunu yapan odur. Bu iş bugün de devam etmektedir.

5 *Tezakir*, Samimi bir dille yazılmıştır. Devrin entrikaları, içtimai düzensizlikler, saray rezaletleri, din istismarcıları bunların hepsi dile getirilmiştir. İşte birkaç satır: "Said Paşa, taar-sub-i bârid ashabından olduğundan Reşid Paşa mensuplarını umur-ı diniyyede mübalâtsizlik ile itham ederek kimini idam ve kimini nefiy ettirmek ve İstanbulu efkâr-ı cedide ashabından tahliye eylemek, velhasıl devleti yüz sene geri döndürmek gibi hülyalara saptı. Hatta mekâtib-i rüşdiyyede çouklara ressamlık öğretiyorlarmış deyu harita taliminin yasag edileceği işitildi. (Harita müsveddeleri kenef kuburlarına atılmış) (*Tezâkir*, s. 11, T. Tarih Kurumu basımı).

"İşte maarifin terakkısına çalışırken böyle bir sekteli vakit geçirdik..."

Damad Mehmed Ali Paşa, Reşid Paşayı gözden düşürmek için softaları tahrik ederek sokaklara düşürmüş, Reşid Paşa azlolunursa ihtilalin duracağını Abdülmecide duyurmuş, "fakat o, softaların hareketinden ürkmeydi. Bir takım esâfilin sözüyle vükela azl ve tebdiline kıyam edersek sonra bu devleti idare edemeyiz dedi." (*Tezâkir*, s. 23).

V - Diğer eserleri:

Divançe'si eski tarz kaside ve şiirlerini ihtiva eder.

Arapça Divan-ı Sâib şerhini tamamlamıştır.

Takvim'ül-Edvar : Bizde takvimin islahını ilk ortaya atan eserdir.

Mi'yar-ı Sedâd, mantık kitabıdır.

Adâb-ı Sedâd, münazara adâbına ve usûlüne dâirdir.

Hulâsat'ül-Beyan fi Te'lif'il-Kur'an.

Hulye-i Saadet

Beyan'ül-Unvân, Tarîf'ül-İrtifa, Malûmat-ı Nafia... v.s.

Hukuk âlemimize Hizmet:

Cevdet Paşa, Mecelleyi tanzımla hem ilmi kudretini gösterdi, hem de hukuk ilmine hizmet etti. O, bir hukuk sistemi kurmaya çalıştı. Dağınık fıkıh hükümlerini kanun maddeleri haline getirme yoluna giden *Mecelle*, hukuk bakımından bir merhaledir. *Mecelle* heyetinin kuruluşunu şöyle anlatıyor: Avrupa ile ticari münasebetimiz çoğaldı. Arada ihtilâflar çıkmaya başladı, İhtilâfların halli için, kanununuzu görelim diyorlar. Ortada böyle bir kanun yok. Fıkıh kitaplarında meseleler dağınık. Mercî' olacak bir kitap düşünüldü. Mısırdaki olduğu gibi Fransız kanununu alalım deyenler de vardı. Heyet-i Vükelâ kararıyla Meclis-i Tanzimât dairesinde bir Cemiyet-i İlmiye kuruldu. Bir kanun yapılacaktı. Bu heyette şunlar var: İstanbul kadısı Rüşdi Molla ve Tahir efendi, Meclis-i Maariften Husam efendi ve Ali Ratip efendi, bir de Ahmed Cevdet efendi. Bunların biri fakıhtı, diğer üçü fakıh değildi. *Metn-i Metin* adlı ilk eseri bunlar hazırladı⁶. Kitab'ül-Büyü'u yazıp dağıldılar. Sonra bu iş Cevdet efendiye havale olundu. Asıl *Mecelle* Heyeti kuruldu. Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye dairesinde toplandılar. Ve işe başladılar⁷.

Mecelleyi yapıyor diye Ulemâ-yı Rüşûm ona kızılıyordu. Kendisi bunu şöyle anlatır: "Şeyhul-İslâm Kezubi Hasan efendi⁸ ve anınla be-

6 Fıkıh ilminin muamelât kısmına ait *Metn-i Metin* adlı açık Türkçe bir kitap yazacak heyet Kitab'ül-Büyüu yazdığı, (Sekizinci Tezkere, s. 62-63) T.T.K. yayını.

7 Cevdet Paşa diyor ki: "Avrupa Kanunu, Roma kanunudur. O da bir heyetçe İstanbul'da yapılmıştı. Mecelle de bir heyet tarafından İstanbul'da yapıldı. Kanunşinâs bir zat dedi ki: Dünyada cemiyet-i ilmiye iki kanun yaptı. İkisi de İstanbul'da. İkincisi tertip ve intizamı ve mesâilinin hüsn-i tensikâ bakımından faiktir. Beyinlerindeki fark insan ol asırdan bu asra kadar âlem-i medeniyette kaç adım attığına bir miyardır." (Cevdet Paşanın Evrakı, T.O.E. Mecmuası, Sa. 47. 1333, İstanbul)

8 Cemaleddin Afganiyi Türkiyeden çıkartan adam.

raber ziy-i ulemada bulunan nice cehele (âlim kılığındaki cahiller) dahi böyle bir fıkıh kitabının daire-i ilmiyyede yapılmayıp ta Adliyyede yapılmasından dolayı aleyhimde kıyam etmişlerdi.”⁹ Cevdet Paşayı çekemeyen bu guruh 1870 te onu Mecelleden attırdılar. Ozamana kadar 4 kitap neşrolunmuş, beşinci hazırlanmıştı. Vedia adlı altıncı kitabı Cevdet Paşasız yaptılar, hatalı oldu. Tenkide uğradı. Bu işin onsuz olmayacağı anlaşıldı. ve 1871 de onu tekrar *Mecelle*'nin başına getirdiler. Hatalı çıkan *Vedia* kitabı toplattırılıp ibtal edildi. Yerine *Emânât* adıyla yenisi yazıldı.

Cevdet Paşanın karşısında yalnız Medreseciler değildi¹⁰. Ozaman Mısır, fransız Medeni kanununu terceme etmiş, mahkemelerinde onu tatbik ediyordu. Başta Âli Paşa olmak üzere bir gurup ta bunu istiyordu. Cevdet Paşa, iki zümre arasında orta yolu tuttu. *Mecelle*'ye yalnız Hanefi mezhebinin hükümlerini almasını bugün bir kusur olarak söylüyoruz. Yalnız dört mezhepten değil, hattâ münderis mezheplerden de alınmalıydı. Hakikaten diğer mezheplerde zamana uygun güzel hükümler vardır. Meselâ Mâlikilerde alacağın temliki, borcun nakli gibi Roma hukukunda bile bulunmayan ve ilk olarak tedvini Alman Medeni kanununa bir fahır ve şeref vesilesi veren hükümlerden faydalanma fırsatı kaçınıldı¹¹. Akidlerde iki tarafın istedikleri şartları koşmakta serbest oldukları mezhepler var. Bunlar muameleleri kolaylaştırıcı hükümlerdir. Fakat bunları almaktan çekindiler. Hatta Hanefi mezhebi dışına çıkmak şöyle dursun, İmam Züferin kavlini niçin aldın diye Cevdet Paşaya hücum edenler vardı. Bu şartlar içinde çalışmak, yeni bir şey yapmak güçtü. O heyetin azasından Mekteb-i Nüvvab Müdürü Yunus efendi şöyle dermiş. :Cevdet Paşa, neler çekti, mezhep değiştiriyor, ona

9 T.O.E. Mecmuası, Sa. 47.

10 Bak, Celal Nuri, *Hukuk-ı Dıvel*, s. 184-185, 1330, İstanbul.

Celal Nürinin bu konuda *İttihad-ı İslam* kitabında yazdıklarını, Prof. Hilmi Ziya Ülken şöyle özetliyor: “Fıkıh kaidelerine uyarak her türlü islâhâtı yapabiliriz. Din buna müsaittir. Batıdan bazı hükümler alabiliriz. Cevdet Paşa Ebussuûdların biraz bayağıca izcisidir. Mecelle yazılırken çok sıkılmış. Bu hareketleri ile ne softaları memnun etmiş, ne de çağdaş düşünce sahiplerini. Halbuki Cevdet Paşa (Ebu Yusuf dedi ki) lere baş vuracağına akla ve halkın muamelelerine baş vursaydı daha faydalı olurdu. Cevdet Paşadan öncekiler ihtiyaçları daha iyi gördükleri için batı hükümlerinden çıkarılmış bir yeni ceza kanununu, ticaret kanununu yapmışlardır... Bize İmam-ı A'zam gibi müctehidler lazım...” (Türkiyede Çağdaş Düşünce Tarihi, c. II, s. 660, 1966.

11 Ebululâ Mardinî, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa*'s. 171.

ta'zir-i şer'i lâzım deyenler oldu. O bütün bu engelleri aşarak *Mecelle*'yi meydana getirdi¹².

Cevdet Paşanın başkanlığında çalışan Mecelle heyeti 1286-1293 / 1869-1876 yılları arasında değişik komisyonlar halinde çalıştı. Birinci Kitabın sonundaki komisyon üyelerinin adları şunlardır: Ahmed Cevdet, Seyfeddin, Seyyid Halil, Ahmed Hilmi, Mehmed Emin, Ahmed Hulusi, Alâeddin. İrade-i seniyye tarihi 1286. Sonuncu olan Onaltıncı Kitabın sonundaki imzalar da şunlar: Seyyid Halil, Ahmed Cevdet, Ahmed Hulusi, Seyfeddin, Ahmed Halid, Ahmed Hilmi, Abdüssettar, Ömer Hilmi. İrade-i seniyye tarihi, 1293. Bunlardan başka Mekteb-i Nüvvab Müdürü Yunus Vehbi, İsa Ruhi, Ömer Hulusi de bazan çalışmışlardır.

Baş tarafa 99 madde halinde umumi kaideler konmuştur. Bunlar umumiyetle İbn-i Nüceym'in *El-Eşbah ven-Nazâiri* gibi eserlerden alınmıştır. (Bu konudaki diğer eserler: Debûsi, *Tesisün-Nazar*, Celâleddin Süyûtî, *El-Eşbah ven-Nazâir*, Şam Müftüsü Mahmud Hamza, *Elferaidü-Behiyye*, Musa Carullah, *Kavaid-i Fakhyye*...)

1851 maddelik Mecelle 16 kitaba bölünmüştür. Her kitabın başına (Mucebince amel oluna) irade-i seniyyesi yazılı. Şahsi hukuka kısmen temas etmiştir. "Diğer taraftan fransız Code civil'ined olduğu gibi bugünkü medeni kanunumuz hilafına olarak yargulama usullerine dair hükümleri de içine almıştır"¹³.

16 kitabın bölümleri ve ihtiva ettiği maddeler Kavaid-i Külliyyeden sonra şöyle sıralanmıştır:

1-	Kitab-ul Büyu'	101-403	302	Maddedir.
2-	" İcarât	404-611	208	"
3-	" Kefâle	612-672	61	"
4-	" Havale	673-700	28	"
5-	" Rehin	701-761	61	"
6-	" Emanât	762-832	71	"
7-	" Hibe	833-880	48	"

¹² Karinâbâdî Ömer Himli efendi de dermiş ki, Mecelle'yi yaparken Cevdet Paşa çok emek sarf etti. Çok neketlere maruz kaldı. Gâh Halebe, Gâh Yanyaya taşraya memur gönderilmesi Mecelle'ye mani olmak içindi. Bir kısmı Avrupadan alabın derdi. Mutaassıp ulemâ da yalnız Hanefî akvalini alabın derdi. Her iki taraf ta ona düşmandı...

¹³ Sabrı Şakir Ansay, *İslâm Hukuku*, s. 39.

8-	"	Gasb vel İtlâf	881-940	48	"
9-	"	Hacr, İkrâh, Şufa	941-1044	104	"
10-	"	Şirketler	1045-1448	404	"
11-	"	Vekâle	1449-1530	82	"
12-	"	Sulh ve İbra	1531-1571	41	"
13-	"	İkrar	1572-1612	41	"
14-	"	Davâ	1613-1675	62	"
15-	"	Beyyinat vel Tahlif	1676-1783	108	"
16-	"	Kaza	1784-1851	68	"

Bunlar fıkıh kitaplarındaki sırayla değildir. Evlenme, boşanma, gâip, mefkûd, vakıf, vasiyyet, miras meseleleri eksik kaldı. Mecelle cemiyeti kapandığından bunlar yazılamadı. Çünkü 1306/1888 de Abdülhamide verilen bir jurnal yüzünden Mecelle heyeti dağıldı. Cemiyet azası sorguya çekildi. Kendilerini savunmak için diller döktüler. Fakat II- Hamidin jurnalcılarca körüklenen kuşkusuna karşısında ilmi gerçekler para etmedi, Cemiyet lağvedildi. Hattâ üstüne (Mucebince amel oluna) diye irade buyurduğu mecelleyi yapan cemiyetin hangi fermanla açılmış olduğunu sorup araştırmaya başlayan Sultan: Bu fikir nereden doğmuş diyor ve: Geçende fevkalade olarak akdolanması ne esbaba mebni idiğinin dahı arz ve işarını istiyor, 26 Cümaziyevvel, 1306.¹⁴⁷

14 Bak, Ebulula Mardini, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa*, s. 154-155.

Jurnalcıların Abdülhamide neler yaptırdığına diğer bir örnek te *İbn-i Âbidin* gibi bir fıkıh kitabının toplatılmasıdır. 1902 de Maarif Nazareti memurlarından birinin kitaptaki bazı ibareleri ele alarak verdiği jurnal üzerine Halifenin emriyle Belediye Tanzimat arabalarıyla *İbn-i Âbidin* toplanmaya başlanır. Ulemâ, bir fıkıh kitabının böyle çöp arabalarıyla toplanmasına dayanamazlar, Tikveşli Yusuf efendi, Rizeli Mehmed Ferhat efendi, Mustafa Âsım efendi, saraya gidip Abdülhamidin huzuruna çıkarlar ve her âlimin elinde bulunan bir fıkıh kitabının böyle hakaretâmiz bir şekilde toplanmasının ulemayı çok incittiğini söylemek cesaretini gösterirler. Nihayet toplama emri durdurulur. Bunu Mısırda Mustafa Sabri ve Zahid Kevseri efendilerden bizzat dinledim. O devirde Kitak toplama çok olurdu. Millî şâir Mehmed Emin şöyle yakını: "*Buhâi-i Şerif gibi Kur'ân da toplatırın.*"

Mecelle heyeti üyesi olan ve Cevdet Paşanın çok takdir ettiği Ömer Hilmi efendi de böyle bir jurnala kurban gitmiştir. "Temyiz Mahkemesi reisi iken Abdülhamide Jurnal edilmiş. Saraya çağrılıp isticvap edilmiştir. Dostu Süreyya Paşa, Mabeyn başkâtibi olduğundan hakkında bir muamele yapılmaksızın evine iade edilmişse de bu celp ve isticvap keyfiyeti kendisini pek ziyade üzmüş ve müteessir etmiştir. Bu hadiseyi müteakip şehre yayılmış olan irtihali haberi, hürmetkârlarında bugüne kadar bir ukdedir. Merhumun neden dolayı isticvap edildiği henüz malum değildir. İrtihali ansızın vuku bulduğuna göre ev halkı da bir şey öğrenememiştir." Ebulula Mardini, adı geçen eser, s. 9-10

Cevdet Paşa, kendini *Mecelle*'ye vermişti. Gâh bu işi sabota etmek kasdıyle, gâh kimsenin beceremediği işleri çözmek vazifesiyle *Mecelle* heyetindeki çalışmalarından alındığı zamanlarda bile, uzaklardan *Mecelle* çalışmalarını takip eder, arkadaşlarına yol gösterirdi. Yanyada iken Bey,ı vefâ hakkında bir risale yazıp *Mecelle* cemiyetine göndermiş. Mesele cemiyette münakaşalara yol açmış. Bunu duyan Cevdet Paşa, Heyet azasından mesai arkadaşı Hilmi efendiye şöyle bir mektup yazıyor:

“Cemiyet-i ilmiyye-i aliyyeye takdim eylediğim Risale-i Vefâ üzerine cemiyetçe mübahasât-ı kesire ve ihtilafat-ı vefire vukua geldiğini haber aldım. Böyle olacağını evvelce bilirdim. Risale-i mezkûre münfericâtı hakkında olan re'y-i âcizânem ise gündeü güne kuvveet bulmaktadır. Yanya Nâip ve Müftüsü (Zeynelabidin efendi) dahi bu babta re'y-i âcizanemi tasdik etmektedirler. Zira burada bey-ı vefa ve istiğlâl muamelesi ruzımerre cereyan ediyor. Bu hususta nâsa teshilât gösterilmek ferâiz-ı umurdan görülür. Zat-ı fezâil-simat semühileri “Yessirü ve lâ tuassirü” Hadis-i şerifini arasına vird-i zeban idegeldiklerinden bu babta dahi teshil-i masalih-i nâsi iltizam buyuracaklarında şüphe etmem. Seyfeddin efendi hazretleriyle Ahmed Hulûsi efendi hazretlerinin metânet-i efkâr-ı sahihalarından eminim. Hoca Halil efendi hazretlerinin re'yini bilmem. Fakat masalih-i nâsin tasibine (güçleştirmeye) sebep olmamalarını temenni eylerim. Cenab-ı Hak kendisini vefâ ve istiğlâl gâilesine oğratmasın. Fakat beyi bişşart bahsinin müzakeresi esnasında arabası kırılıp ta şurut-ı fâside ile araba iştirasına mecbur olduklarını ferâmuş buyurmasınlar. Cümlesinin mübarek ellerini öperim. Sair ru-feka-yı kirâm hazeratına arz-ı hulus ve selam-ı mahsus ederim. Bâki emr u irade efendilerim hazerâtınıdır.

Nisan, 1291

Yanya Mütesarrıfı
Ahmed Cevdet

Neticede bey'ı Vefâda satış değil, rehinlik ciheti galip görülmüş, buna göre hükme bağlanmış. Teslim ve tesellüm de şart koşulmuş. Cevdet Paşa diyor ki: “Pekâlâ mesele halledilmiş ve iş bitirilmiş. Şukadar ki asrın haz edemeyeceği muvazaa yollu bir teslim ve tesellüm-i kavli

muamelesinden kurtarılmamış. Eğer Dersaadette bulunsaydım bu pürüzü dahi ekseriyet-i ârâ ile bertaraf edebilirdim zannedirim.”¹⁵

Cevdet Paşa hakkında diyebileceklerimizi şöyle bir özetleyelim:

Türkçeye hizmet etti. Gramerini yazdı, dili sadeleştirdi.

Hukuk âlemimize değerli hizmetlerde bulundu.

Tarihi vaka-nuvishikten kurtararak tarihi incelemelere yön verdi.

Olayların nedenlerini araştırdı. Onun tarihi ibretle okunacak satırlarla doludur¹⁶.

Devlet idaresinde değerli hizmetler gördü, karışık ve pürüzlü işleri hallederek devlete yardımda bulundu.

Dâru mualliminin müdürü olunca öğretmenler yetiştirdi, ders programları hazırlattı.

15 Cevdet Paşanın Evrakı, T.O.E. Mecmuası, Sa. 47, 1333, İstanbul

16 Cevdet Paşa, geniş görüşlü bir zattır. Vehhabilerin her yeni çıkan şey aleyhinde olmalarından bahsederken şöyle der: “Sonradan zuhur etme nice şeyler vardır ki, hasenâttan madudur. ve insan medeniyüttabi olduğu cihetle bir raddede durmayıp fûnün ve sanayi-i muhteraa hasebiyle alem-i terakkide kat’ı mesafe edegeldiğinden Şeyh Necdi (Vehhabi) nin bu revşi tabiata karşı bir hareket idi.” (Cevdet Tarihi, C. VII, S. 191).

Bundan sonra İstanbuldakilerin Vehhabilik hakkında hiç bilgi olmamalarından dert yanyor ve diyor ki: “Devletin nasıl tehlikelere düştüğüne bakın ki, bunca sene önce tebasından birinin çıkardığı bir mezhep hakkında ilmi mübahasalar yapılır ve Hıcaz, Irak uleması müteaddid eserler yazarken, dinin vatan-ı aslısı olan Hıcazda bir hükümet bile kurulmuşken Meclis-i meşverette buna dair malumat yok. Vehhabilerin meramını bilen yok. Hükümet, ulemâya fevkalade itibar ederken... Bu mezhep hakkında sahih malumat alamaması inanılmayacak bir şeydir.” (Aynı eser, S. 195)

Bundan sonra “Lakin o vaktin hakiki ahvalini bildikten sonra şaşılmaz, diyerek ulemânın nasıl bir çöküntü içinde olduğunu şöyle açıklıyor:

“Tark-ı ilmiyye üç sınıftır.”

- 1 - Merâtip sahibi ulemâ-yı resmîyye,
- 2 - Hükkam ve ketebe,
- 3 - Medresedeki üstadlar ve talebe.

Birincilerde âlim denecek yok, ikincilerin işi ilâm yazmaktan ibaret. Üçüncü sınıf ta kıl u kâl ile felsefe ve mutezile fikirlerini ibtal ile oğraşarak vakit öldürmekte.” (Aynı eser, S. 196)

Cevdet Paşa, ulemânın Vehhabilik hakkındaki kıt bilgisinden şikâyetle haklıymış. Hoca Zihni efendi Nimet-i İslâmında bakın ne diyor: “Batniyye ki anlara ta’limiyye ve İsmailiyye ve İbahîyye ilah... dahi dinür... A’sâr-ı ahfrede anlar Vehhabiyye ismi almışlar ve kısıve-i din içre ötedenberu bidin ve mehin-i ehli-din buluna gelmişlerdir.” (Nimet-i İslam, Münakehât ve Müfarekat, S. 39, 1324, İstanbul.)

Maliyemizin kullandığı yanlış takvim usulüne karşı gerçeği aydınlatmak amacıyla *Takvimül-Edvar* adlı eseri yazdı.

93 harbinin aleyhindeydi, gerçek durumumuzu biliyor, neticeyi seziyordu,

Hem siyasette, hem lisanda Türkçüydü.

Demokrasi taraftarıydı, Millet Meclisi istiyordu, ancak Midhat Paşayla ayrıldığı yerler vardı.

Siyaset onu dalgaları arasına almasaydı ilme çok hizmet edecekti, fakat kendini bir defa kaptırdı. Maruzatta şu samimi ifadesi var: "Politika âlemi başka bir âlemdir. Kişi karındaşı olsa feda eder."

İlmî kudretini dost, düşman herkes itiraf ederdi. Tuna yolculuğunda Fransız sefiriyle görüşmüştü. Sefir, Fuad ve Âli Paşalara: Ben ulemâ sınıfında böyle adamlar olduğunu bilmiyordum, diyerek onun hakkındaki hayranlığını bildirmişti.

Aydın bir din adamıydı, ilerleme için yenilik taraftarıydı. Hayatı ve eserleri bunu gösterir. Cemiyet ve devlet hayatında iyi, doğru ve güzel olan her yeniliği hararetle isterdi. İslâmın terakkî, medeniyet ve yenilik dini olduğunu bilir ve halkı saran yanlış kanaatları silmek için didinirdi. Daima doğrunun ve müspet ilmin yanında idi. Hayatını millete ve memlekete hizmete vakfetmiş gayretli ve dirayetli bir zattı. Hizmetleri unutulmayacaktır.